

Л.Л. Жерибор, здобувач

Головне управління статистики у Житомирській області, м. Житомир

Природні ресурси сільських територій як основа їх відтворення

Висвітлено сучасний стан та проблеми функціонування природно-ресурсної сфери сільських територій Житомирської області. Запропоновано шляхи подолання виявлених проблем.

природні ресурси, сільські території, відтворення, сільське господарство, природно-ресурсна сфера, ресурсний потенціал, земельні ресурси, корисні копалини

Актуальність теми дослідження. Природно-ресурсний потенціал сільських територій являє собою спроможність природних ресурсів: лісових, земельних, водних, безпосередньо або опосередковано забезпечувати виробництво сільськогосподарської продукції. Зростаючі темпи використання природних ресурсів агропромисловим комплексом зумовлюють проблему їх відтворення. Нераціональність у використанні природних ресурсів веде до поглиблення негативних екологічних наслідків забруднення довкілля, що вимагає вирішення проблем відтворення ресурсного потенціалу на засадах поєднання раціоналізації та збалансованості природокористування, і в першу чергу в аграрній сфері економіки. Тому, дана тема дослідження є досить актуальною і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми природно-ресурсної сфери сільських територій досліджуються в наукових працях таких відомих вчених, як Л.Богуш, О.Булавка, В.Бутенко, П.Гайдуцький, З.Герасимчук, В.Горкавий, Б.Данилишин, Т.Заяць, Р.Косодій, М.Кропивко, А.Малиновський, В.Месель-Веселяк, Л.Михайлова, В.Онищенко, Б.Панасюк, В.Пила, І.Прокопа, К.Прокопищак, П.Саблук, В.Трегобчук, О.Цепко, О.Черевко, Л.Шепотько, А.Юзефович, В.Юрчишин та ін.

Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання збалансованого землекористування та лісокористування, гостро стоїть питання забезпечення населення в сільській місцевості якісною питною водою.

Метою дослідження є дослідження сучасного стану та проблем функціонування природних ресурсів сільських територій Житомирської області.

Результати дослідження. Універсальним природним ресурсом є земельні

© Л.Л. Жерибор, 2011

ресурси, які за чинним законодавством визначаються як сукупний природний ресурс поверхні суші – просторовий базис розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Використання земель як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва розглядається в Земельному кодексі України як один із принципів земельного законодавства. У ньому всі землі України поділяються на такі категорії: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісового фонду; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

За адміністративно-територіальним поділом на Житомирщині функціонують 23 райони та 5 міст обласного підпорядкування. Налічується 622 сільських та селищних рад, з них 601 мають у підпорядкуванні 1619 сільських населених пунктів. Земельний фонд області становить 2982,7 тис.га. В його складі більше половини – 1590,1 тис.га займають сільськогосподарські угіддя, понад третину – 1117,1 тис.га – лісові землі; 186,1 тис.га земель знаходяться в їх природному стані: болота, озера, ріки, відкриті (без рослинного покриву) землі, 89,4 тис.га – забудовані.

Земельні площі по районах області розподілені нерівномірно. Найбільшими за територією є Овруцький, Олевський, Ємільчинський та Нов.-Волинський райони. У той же час площі Черняхівського, Червоноармійського, Бердичівського та Вол.-Волинського складають лише по 85-87 тис.га, найменшими є Брусилівський та Любарський райони.

Природно-економічні особливості регіону, його розташування у Поліській та Лісостеповій зонах обумовили відмінність у сільськогосподарському освоєнні земель південних та північних районів області. За даними бонітування ґрунтів по їх якості середній бал сільськогосподарських угідь у Лісостеповій зоні складає 39 – 43, в Поліській – лише 11 – 26, а в цілому по області – 26 (по Україні – 41). За цим показником область посідає останнє місце в державі.

Ґрунтовий покрив області просторово досить складний, в структурі домінують малопродуктивні дерново-підзолисті ґрунти з незначним вмістом органічних речовин і кислою реакцією ґрунтового розчину. Чорноземні та чорноземнолугові ґрунти займають незначні площі. Таким чином, необхідною умовою одержання високих і стабільних урожаїв сільськогосподарських культур належної якості є забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунту, рівень якої характеризує вміст гумусу, поживних речовин та реакція ґрунтового розчину.

Вміст гумусу в ґрунтах області, як свідчать дані останнього агрохімічного обстеження, знаходиться на низькому рівні. Так, 60% сільськогосподарських угідь мають низький і дуже низький його вміст, з них 12% – дуже низький. В Олевському, Коростенському, Народицькому та Овруцькому районах частка таких земель сягає 90-92% площі. На зону Лісостепу, яка займає 31,6% площ сільськогосподарських угідь області, припадає 60,7% ґрунтів з середнім та підвищеним вмістом гумусу.

В регіоні спостерігається тенденція зниження вмісту гумусу в ґрунтах. Для припинення цього процесу необхідно збільшити внесення органічних добрив, розширити площі посіву бобових багаторічних трав та сидеральних культур. Крім того, зменшити втрати гумусу можна шляхом мінімізації обробітку ґрунту, застосування хімічних меліорантів, які закріплюють гумус на поверхні мінеральної частини ґрунту.

Ерозійним процесам піддано 104,8 тис га сільськогосподарських угідь, з них: водній - 83,9 тис.га, вітровій - 20,9 тис га. Процеси водної ерозії переважають в Лісостеповій частині області, що пов'язано з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, та на території Словечансько-Овруцького кряжу.

Найбільше еродованих сільськогосподарських угідь в Ружинському районі – 29,6%, Любарському районі – 14,2 % с.г. угідь, Попільнянському районі – 11,1 %. Процеси водної ерозії сильно виражені на 11,9 тис.га с.г. угідь, середньо - на 20,2 тис га, слабо - на 51,8 тис га.

Загальні ресурси прісних вод області становлять 2,5 км³, з них ресурси річкового стоку – 2,2 км³, об'єм підземних вод, що враховуються в ресурсній частині водогосподарського балансу – 0,3 км³.

Скидання забруднених стоків та безповоротний водозабір негативно впливають на водні ресурси. Протягом 2009р. у водойми скинуто 5,9 млн.м³ забруднених стоків проти 62,9 млн.м³ у 1990 році, їх частка у загальному водовідведенні зменшилася в 11

разів: з 35,6% до 4,0%. Понад 95,4% цих стоків потрапило у водойми внаслідок недостатнього очищення зворотних вод на очисних спорудах. Решта (0,3 млн.м³) – надійшла у водойми без будь-якого очищення, що майже в 11 разів менше, ніж у 1990р. та вдвічі (на 0,3 млн.м³) проти 2008 року.

Слід зазначити, що потужність очисних споруд (108,8 млн.м³), які функціонують в області, дозволяла повністю очистити забруднені зворотні води, проте їх незадовільний технічний стан та, як наслідок, низька якість очищення стічної води, нестача або відсутність у більшості населених пунктів централізованого водовідведення були основними причинами скидання забруднених стоків у поверхневі водойми.

Ліси є одним з найважливіших природних багатств: постачальник деревини, з якої виготовляється понад 20 тисяч видів різноманітної продукції, джерело недеревних продуктів: соснова живиця, гриби, дикорослі плоди та ягоди. Велика роль лісу і як фактора, що формує клімат, зволожує його. Лісова рослинність підтримує і регулює склад атмосфери, акумулює сонячну енергію, продукує кисень. Особливе значення мають рекреаційні особливості лісів, використання лісових масивів для відпочинку населення, туризму. Ліси виконують також водоохоронну та водорегулювальну роль, захищають ґрунти від зсувів, вітрової та водної ерозій.

По мірі загострення екологічної ситуації, ліс займає важливе місце у підтриманні нормальної життєдіяльності суспільства, розвитку рослинного і тваринного світу.

Загальна площа земель лісового фонду області за даними останнього державного обліку (станом на 01.01.96р.) склала 1089,5 тис.га, у т.ч. земель, вкритих лісовою рослинністю – 657,7 тис.га. Серед регіонів України Житомирщина є найбільшою за площею лісів, які становлять 10% загальнодержавного лісового фонду.

Лісистість області складає 31,0%, що вдвічі перевищує загальнодержавний показник. По її території ліси та лісовкриті площі розташовані нерівномірно, так, у північних районах сконцентровані найбільші масиви (в Овруцькому – 21,2% земель лісового фонду області, Олевському – 15,1%).

На Житомирщині у 2010р. лісогосподарською діяльністю (охороною, захистом, раціональним використанням і відтворенням лісів, заготівлею деревини та інших лісових ресурсів) на землях лісового фонду займалися 36 підприємств. У 1999р. їх налічувалося 427, а в 2000р. – 182. Така різка зміна кількості була зумовлена реформуванням підприємств агропромислового комплексу, в результаті чого площі лісів, що були у користуванні сільськогосподарських підприємств, перейшли до складу новоствореного об'єднання «Житомироблагроліс».

У 2010р. лісогосподарськими підприємствами вироблено продукції (робіт, послуг) на суму 616,3 млн.грн. (у фактичних цінах), проти 2009р. її обсяг зріс у 1,4 раза. У середньому на 100 га лісового фонду вироблено 56,6 тис.грн.

Слід зазначити, що Житомирщина традиційно є лідером серед регіонів України за обсягами заготівлі ліквідної деревини. Так, у 2010р. підприємствами області заготовлено 15,1% її загальнодержавного обсягу, проти 12,0% – у 2000р.

Виробнича діяльність лісогосподарських підприємств не обмежується лісозаготівлями. Вона включає також збір продукції побічного лісового користування та заготівлю другорядних лісових матеріалів. Так, за минулий рік одержано 1798,0 т ягід, 100 т дикорослих плодів, 218,0 т грибів, 31,0 тис.шт. новорічних ялинок та 55,0 т лікарських рослин. Слід зазначити, що протягом останніх трьох років в області зовсім не заготовлялась живиця, тоді як у 2000р. її обсяг складав 1,3 тис.т, або 28,9% загальнодержавного обсягу.

Приоритетним завданням діяльності лісогосподарських підприємств є відтворення лісів, яке здійснюється для досягнення оптимальної лісистості, підвищення водоохоронних, ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних, інших корисних властивостей,

поліпшення якісного складу насаджень. Характерним для лісів є здатність до природного поновлення. Проте його обсягів недостатньо для раціонального ведення лісового господарства та лісокористування, тому в області особлива увага приділяється лісорозведенню. Протягом 2010р. відтворення лісів проведено на площі 6,4 тис.га, з них на садіння і висівання лісу припадає 66,6%, на природне поновлення – 33,4%. Традиційно області належить першість у державі по проведенню лісогосподарських робіт (9,1% загальнодержавних обсягів). За минулий рік переведено у вкриті лісовою рослинністю землі 7,3 тис.га лісових культур та ділянок з природним поновленням, що на 12,2% більше, ніж у 2009р.

Подальший розвиток лісогосподарської галузі сприятиме не тільки економічному підйому деревообробної промисловості та забезпеченню робочими місцями, що покращить добробут населення сільської місцевості, але і поліпшить екологічну ситуацію в регіоні, виконуючи водоохоронну та водорегулювальну роль, захищаючи ґрунти від зсувів, вітрової та водної ерозій.

Невід'ємною частиною лісогосподарського комплексу є мисливське господарство. Право на його ведення в області надано 67 підприємствам за якими закріплено угідь загальною площею 2,1 млн.га. Основними користувачами мисливських угідь є підприємства підпорядковані Українському товариству мисливців та рибалок (УТМР) – 44,7%, Держкомлісгоспу України – 26,8%, громадським організаціям та підприємствам України – 18,3%. За результатами обліку чисельності мисливських тварин станом на 1 січня 2011р. в них нараховувалося 6 видів копитних тварин (26,0 тис. голів), 14 – хутрових звірів (86,2 тис. штук), 12 – пернатої дичини (280,7 тис. штук).

Безперервна виробнича діяльність з лісовирощування, охорони лісу, відпуску деревини, обліку і впорядкування лісів виділяє лісове господарство в самостійну галузь економіки країни. Її принципово відмінними від інших галузей особливостями є розмаїття продукції: деревина, паливо, пиломатеріали, харчові продукти, плоди, гриби, рослинна технічна сировина, лікарська сировина та ін. Корисними властивостями лісів визнані: здатність зменшувати вплив негативних природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, регулювати стік води, попереджувати забруднення навколишнього природного середовища й очищати його, сприяти оздоровленню населення та його естетичному вихованню.

Особливе місце в системі заповідників України займає **Поліський природний заповідник** загальною площею 20,1 тис.га, створений у 1968 році на території Овруцького та Олевського адміністративних районів на базі Копищанського, Перганського й Селезівського лісництв.

Основне призначення заповідника – збереження в природному стані типових поліських ландшафтів, рідкісних видів рослин і тварин, а також проведення наукових досліджень стану навколишнього середовища.

Фауну Поліського природного заповідника представляють 40 видів звірів та 180 видів птахів, серед них: лосі, козулі, кабани, вовки, білки, лисиці, ондатри, видри, рисі, сірі журавлі, чорні лелеки, бородаті сови та інші. Особливій охороні підлягають горностай, кіт лісовий, рись звичайна, лелека чорний та інші види звірів і птахів, які мешкають на території регіону. Основна водозабірна артерія заповідника – річка Уборть з притоками Пергою і Плотницею, в них водяться 19 видів риб.

Висновки. Для повноцінного функціонування виробників сільськогосподарської продукції всіх категорій необхідно визначити напрями земельної реформи, першочергові заходи якої повинні бути спрямовані на проведення інвентаризації земель; розробку експериментальних проектів землеустрою щодо організації територіальних сільгоспідприємств; оновлення планово-картографічних матеріалів;

проведення нормативної грошової оцінки земель; відродження життєдіяльності на радіоакційно забруднених територіях.

Враховуючи різноманітні функції лісів, господарювання в них має вестись комплексно, раціонально, перспективно. Діяльність лісогосподарських підприємств першочергово повинна бути направлена на збільшення лісистості території до оптимальної шляхом створення в максимально короткі терміни нових насаджень економічно ефективними способами і технологіями; організацію безперервного відтворення лісу в тісному зв'язку з його експлуатацією; збереження біологічного різноманіття лісових екосистем, поліпшення якісного складу лісів, підвищення продуктивності та біологічної стійкості, скорочення термінів лісовирощування; забезпечення перебудови лісостанів, в яких виявлені процеси деградації; комплексне і ефективне використання лісових ресурсів; підвищення рівня розвитку лісового господарства шляхом раціонального використання лісового фонду.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження щодо збереження природно-ресурсного потенціалу сільських територій Житомирської області будуть спрямовані на вивчення думки мешканців територіальних громад.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59–67.
3. Гончаренко І.В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України / І.В. Гончаренко // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 204–209.
4. Павлов О.І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктний прояви / О.І. Павлов // Економіка, фінанси, право. – 2009. – № 7. – С. 17–20.
5. Павлов О.І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління / О.І. Павлов // Одеса: Астропринт, 2008. – С. 208.
6. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11 (133). – С. 48–51.
7. Розвиток сільських територій України / за ред. О.Г. Осауленка – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 751 с.
8. Славов В.П., Коваленко О.В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В.П. Славов, О.В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.
9. Трегобчук В.М. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матеріали Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу економістів-аграрників, Київ, 9-10 лист. 2005р. / Редкол.: П.Т. Саблука ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – С. 69–76.
10. Якуба К.І. Трудовий потенціал сільських територій / К.І. Якуба // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 6. – С. 72–75.
11. Матеріали розробки річних форм державних статистичних спостережень 3- лг, 2-тп (мисливство), 6- зем, 2-тп(водгосп), 4-сг, 29-сг.

Л. Жерибор

Природні ресурси сільських територій як основа їх відтворення

Отражено современное состояние и проблемы функционирования естественно-ресурсной сферы сельских территорий Житомирской области. Предложены пути преодоления обнаруженных проблем.

L. Zherybor

Natural resources of rural areas as a basis for their reproduction

Clarifies the current situation and problems of natural resource areas rural Zhytomyr region. The ways of overcoming the identified problems.

Одержано 07.10.11